

Uitgave ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Oosterkerk te Zwolle.
De eerste steen werd gelegd op 21 april 1888 en 23 september daar aan
volgend werd de kerk in gebruik genomen.

Deze publicatie is een mooie illustratie van de hervormd – gereformeerde
samenwerking in de Oosterkerk:

Henk Moerman deed het archiefwerk en schreef het concept,
Dick van Santen was de kritische meelezer en gaf allerlei nuttige adviezen,
Tim Krooneman droeg zorg voor het CV van ds Boonstra, de eindredactie en de
illustraties

Het benodigde materiaal is door Henk Moerman gehaald uit:

- de kerkenraadsnotulen van de hervormde en gereformeerde kerk,
- het archief “De Kerkelijke Kas”,
- de Zwolsche Courant en
- de publicaties van J. Erdtsieck en P. Vonk.

Al dit materiaal is aanwezig op het Historisch Centrum Overijssel.

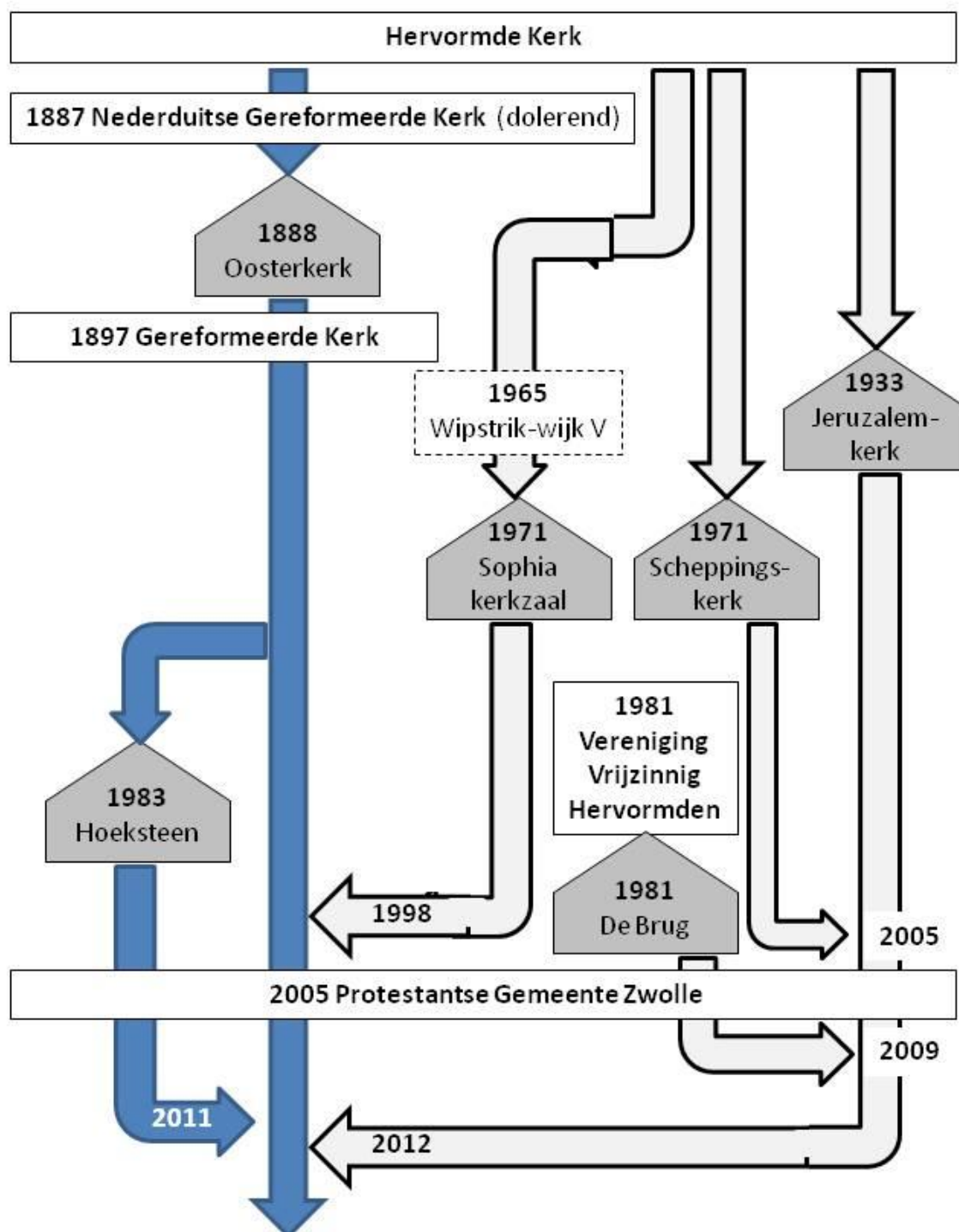
Zwolle , september 2013

De Oosterkerk 125 jaar
van scheiden naar helen en verder . . .

Henk Moerman

Van scheiden naar helen en verder

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave.....	6
Inleiding	7
De geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk in vogelvlucht	10
De Doleantie	11
De toestand van de hervormde kerk in Zwolle	14
De breuk	15
De vorming van de gereformeerde kerk (dolerend) in Zwolle	22
De bouw van de Oosterkerk.....	30
De eerste steenlegging.....	32
Slotwoord van ds. Boonstra	29
Financiën.....	28
Verhuren zitplaatsen.....	28
Bliksemafleider	25
De inwijding op 23 september 1888.....	25
Het reilen en zeilen van de jonge gemeente 1887 – 1890	24
Aanmelden als lid	21
Dopen en huwelijk	21
Huiselijke kwesties	20
Klachten over medegemeenteleden	20
Zondagsheiliging	17
Kerkvisitatie	16
Tot slot.....	13
Curriculum Vitae Ds. Dirk Martens Boonstra	12
L.C. Cnopus.....	29
Van scheiden naar helen en verder	30

Inleiding

Op 21 april 2013 was het 125 jaar geleden dat de eerste steen werd gelegd voor de Oosterkerk. Binnen een half jaar, op 23 september, vond de ingebruikname plaats door de Nederduitsche (= Nederlandse) Gereformeerde Kerk (dolerend). Dolerend, hiervoor in de oude spelling geschreven, betekent ***klagend over het aangedane onrecht, met name het verlies van de kerkgebouwen***. De dolerende kerk was in 1887 ontstaan.

In dit boekje zal ik proberen de ontstaansgeschiedenis van deze kerk te beschrijven. Hoe was het mogelijk dat in zo korte tijd een nieuwe, goed georganiseerde kerkelijke gemeente met een eigen predikant en een nieuw kerkgebouw met pastorie verwezenlijkt kon worden?

Om dit te begrijpen is een uitstapje naar de Nederlandse kerkgeschiedenis noodzakelijk. Wij zullen zien dat de Zwolse ontwikkelingen naadloos aansloten bij de landelijke ontwikkelingen.

Vooraf wil ik nog een opmerking maken over de termen hervormd en gereformeerd. Beide woorden hadden dezelfde betekenis en konden door elkaar gebruikt worden. In de 16de en 17de eeuw was de term gereformeerd het meest gangbaar. In de loop van de 18de en in de 19de eeuw werd de benaming hervormd het meest gangbaar. De afsplitsingen van de hervormde kerk in de 19de eeuw gingen de benaming gereformeerd weer als een soort geuzennaam gebruiken.

Henk Moerman

L.C. Cnopius

In het "Woordenboek der Nederlanden" geschreven door Van der Aa in 1845 staat het volgende over Huize Ittersum:

"Buiten in Zalland prov. Overijssel aan den straatweg van Zwolle naar Deventer. Dit buiten beslaat met Heerenhuis, tuin, aangename wandelingen, opgaande bomen en houtgewassen, drie katersteden en onderscheidene stukken groenen bouwland, ongeveer 55 bunder en wordt thans in eigendom bezeten door den heer L.C.Cnopius (1793-1851), woonachtig te Zwolle".

Cnopius staat aan het hoofd van de stedelijke kostschool in de Bloemendalstraat in Zwolle. In een rapport van schoolinspecteur Wijnberg in 1833 lezen we:

"Eindelijk is Zwolle sedert twee jaren in bezit van eene uitmuntende stads dagen kostschool, bevattende ruim 50 leerlingen, waaronder 16 in de geheele kost. De inrigting, zoo der woning als der drie schoolzalen voor de drie schoolklassen, het onderwijs van den hoofdonderwijzer Cnopius en van zijne twee hulponderwijzers, in de meest gebruikelijke vreemde talen, in beschaafde kundigheden, vooral in de wiskunde, waarvan het onderwijs dienstbaar wordt gemaakt onder anderen aan de voorbereiding voor de militaire of de marineschool, dat alles scheen mij voldoende toe. Voor de opvoeding scheen in dit gesticht ook veel zorg gedragen te worden".

Tot 1851 woont de familie Cnopius niet zelf in huize Ittersum, maar als Cnopius in dat jaar te Zwolle overlijdt gaat zijn weduwe, **Antonia Alberta Davelaar** (1800-1891) met hun kinderen op het landgoed wonen.

Eén van hen heet net als zijn vader **Lodewijk Christiaan Cnopius** (1831-1904) en hij maakt zich vooral verdienstelijk in het bestuur van de Gereformeerde kerk.

Hij trouwt twee dagen na zijn 39e verjaardag, op 26-10-1870, te Hattem met de uit Kolham afkomstige, 41-jarige **Aletta Albertina van Swinderen** (1829-1915). Het echtpaar heeft geen nakomelingen.

Ds. D.M. Boonstra werd op 29 Juli 1877, 8 dagen na zijn huwelijk, op 24-jarigen leeftijd te **Buren** (Ring Kuilenburg) als predikant bij de Ned. Herv. Gem. bevestigd. Sindsdien had hij een nog al bewogen ambtelijk leven, namelijk ten aanzien van de onderscheiden plaatsen waar hij gearbeid heeft.

In 1880 werd de herdersstaf opgenomen in **Wolsum en Westhem** (Classis Sneek), vanwaar het volgende jaar (1881) de reis werd voortgezet naar **Wanswerd en Jilsum** (Classis Dokkum). Van Wanswerd ging het naar **Renkum** (1885), maar lang duurde daar de ambtelijke bediening des Woords niet, want op 21 september 1886 — een tijd van grote beroering op kerkelijk terrein — werd intree gedaan te **Oud-Alblas** (Ring Sliedrecht), evenwel ook niet om lang de Hervormde Gemeente aldaar te dienen. Op 20 October 1887 vertrekt ds. Boonstra uit Oud-Alblas om in **Zwolle** intree te doen bij **de Geref. Kerk (doleerenden)**. Van Zwolle gaat het op 29 april 1891 naar **Schiedam** (Geref. Kerk), totdat in 1893 de bediening wordt neergelegd. **Na weer te Utrecht te zijn toegelaten tot het predikambt in de Ned. Herv. Kerk**, kwam een beroep naar **Oene**, waar 10 Sept. 1893 de bevestiging en intree plaats had. Na twee jaar, op 7 juli 1895 gaat hij naar **Ouderkerk aan de IJssel**, op 2 oktober 1898 intree te **Barneveld** en op 4 augustus 1901 te **Putten**. Daar duurde het lang, want eerst na 7 jaren, op 2 februari 1908 zag **Elburg** ds. Boonstra als haar leraar overkomen — doch voor korte tijd, want op 4 april 1909 werd Elburg verwisseld met **Montfoort**, totdat 22 september 1912 de herdersstaf te **Schoonhoven** werd opgenomen. Van Schoonhoven ging hij op 10 september 1916 naar de Veluwe, nu naar **Wezep**. Op 6 april 1919 keerde hij weer terug in **Elburg**. Hier kwam hij aan de eindpaal, na zich dus niet minder dan zestien malen aan een gemeente als herder en leraar verbonden te hebben.

Ds. Boonstra bedankte voor het beroep dat op hem werd uitgebracht door gemeenten uit o.a. Molkwerum, Mijdrecht, Hedel, Hoogeveen, Opheusden, Wons en Engwier, Abcoude, Werkendam, Gorinchem, Wilnis, Vlaardingen, Waddinxveen.

Ds. Boonstra, die veel gediend heeft, was des dienens niet moede. Met een jong hart, met vroolijken moed, met een frisschen geest, toegerust met veel talenten, was hij bezig in 's Heeren Koninkrijk naar uitwijzen van Gods Woord en naar de beginselen onzer Gereformeerde belijdenis. Voor den Gereformeerden Bond verrichtte hij wat hij als lid van het Hoofdbestuur vermocht te doen. Ook voor den Gereformeerde Zendingsbond ijverde hij, terwijl ook het Bestuur van den Hervormde Jongelingsbond hem in zijn midden zag. Thans is aan zijn veelbewogen aardsche leven een einde gekomen en geniet hij de rust die voor Gods volk is weggelegd. (De Rotterdammer.)

De geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk in vogelvucht

In de 16de eeuw, de tijd van de Opstand tegen Spanje, was de calvinistische kerk in de Nederlandse gewesten ontstaan. Deze kerk werd de overheersende en bevoorrechte kerk in de Republiek der 7 Verenigde Nederlanden. De officiële naam was Nederduitse Gereformeerde Kerk.

Bij de synode van Dordrecht in 1618/19, toen de “vrijzinnige” remonstranten uit de kerk werden gezet, kwam een kerkorde tot stand die de nadruk legde op de autonomie van de plaatselijke gemeente en kerkenraad. De drie formulieren van enigheid (de Nederlandse geloofsbelijdenis, de Heidelbergse catechismus en de Dordtse leerregels) vormden het orthodox calvinistisch fundament van menselijke zondigheid en goddelijke genade.

Tijdens de Bataafse Republiek en de Franse overheersing (1795-1813) verloor de kerk (steeds meer hervormde kerk genoemd) zijn bevoorrechte positie. In de loop van de 18de eeuw waren de drie formulieren van enigheid steeds meer een dode letter geworden. Het Verlichtingsdenken met zijn nadruk op de redelijke (i.p.v. zondige) mens kreeg invloed, met name in de hogere kringen.

Deugdzaamheid en redelijkheid kregen meer nadruk dan de oude dogma's. Wel bleven deze dogma's onder de “gewone” mensen leven.

In 1813 keerde koning Willem de Eerste in Nederland terug. Na de roerige Franse tijd was er behoefte aan orde en rust. De nieuwe koning wilde maar al te graag voor die orde en rust zorgen, ook in de kerk. Hij bouwde verder op het beginsel van Napoleon, waarbij de kerk van bovenaf door de staat gereguleerd werd. Bij de rooms-katholieke kerk mislukte dat, bij de hervormde kerk had hij meer succes. In 1816 werd een nieuwe kerkorde opgesteld, die bij Koninklijk Besluit werd ingevoerd: het beruchte Reglement van 1816. Door deze kerkorde werd de hervormde kerk van boven naar beneden georganiseerd. Het dagelijks bestuur van de synode, de algemene synodale commissie genoemd, stond boven de provinciale kerkbesturen, die weer boven de classicale besturen stonden. Onder aan de piramide stond de kerkenraad. Op de samenstelling van de kerkenraad hadden de lidmaten weinig tot geen invloed. De leden van de hogere besturen werden in 1816 door de koning benoemd. De taak van de kerk was volgens de koning “handhaving van de christelijke zeden, bewaring van orde en eendracht en aankweking van liefde voor koning en vaderland.”

De dominerende theologische stroming in de hervormde kerk werd de Groninger richting, die als motto had “niet de leer maar de Heer”. De nadruk werd gelegd op praktische geloofsbeleving. Ook de van bovenaf opgelegde gezangenbundel ademde deze geest. De hier geschetste ontwikkelingen in de hervormde kerk riepen verzet op.

Dit leidde in 1834 tot de Afscheiding (later de christelijk gereformeerde kerk genoemd). De koning heeft met alle mogelijke (en onmogelijke) middelen geprobeerd deze “dweepers en onruststokers” het leven zuur te maken. Ook in Zwolle ontstond een christelijke gereformeerde gemeente met een eigen kerk, de Plantagekerk.

De Doleantie

De doleantie in Nederland, ook in Zwolle, was nauw verbonden met de persoon van Abraham Kuyper (1837-1920), “de klokkenist der kleine luiden”, “Abraham de Geweldige”, een controversiële figuur met fanatieke aanhangers en felle bestrijders. Het is bijna niet voor te stellen hoeveel werk deze man verzet heeft. Hij speelde een hoofdrol bij de doleantie, maar was ook actief in de politiek (oprichter Anti Revolutionaire Partij, kamerlid, minister-president), in het onderwijs (schoolstrijd voor christelijk onderwijs, stichter Vrije Universiteit), in de vakbeweging (Patrimonium,

voorloper van huidige CNV) en in de journalistiek (weekblad De Heraut en dagblad De Standaard, voorloper van het huidige Trouw).

Kuyper studeerde theologie in Leiden en paste eerst in de heersende theologische stroming in de hervormde kerk. In zijn eerste standplaats Beesd, in de Betuwe, gaf hij zijn rationalistisch getinte theologie op en keerde terug naar de aloude calvinistische leer. Volgens Kuyper moesten de drie formulieren weer bindend worden voor predikanten, ambtsdragers en toekomstige lidmaten.

In de hervormde kerk werd aan kandidaat-predikanten alleen gevraagd om “de belangen van het Godsrijk en in overeenstemming hiermede die van de Nederlandsche Hervormde Kerk te zullen behartigen.” In de hervormde kerk

Curriculum Vitae Ds. Dirk Martens Boonstra

Dirk Boonstra wordt **geboren op zaterdag 18 september 1852** om 3.00 uur te Balk (akte Gaasterland 58). Zijn ouders Marten Sipkes Boonstra, 26 jaar, schoenmaker en Thomaske Durks van der Werf, 17 jaar, zijn op 10 mei 1849 te Gorredijk getrouwd. Het echtpaar krijgt 4 kinderen: Marijke (1850) Dirk (1852), Yke (1856) en Sipke (1869). Dirks tweede naam, Martens, is een patroniem: deze is niet vastgelegd in de geboorte-akte doch verwijst naar de voornaam van zijn vader.

Dirk **trouwt op zaterdag 21 juli 1877 te Dokkum** (akte 25) met Wietske Heeringa. Zij is geboren op 23 februari 1850 te Dokkum, dochter van Willem Heeringa, 42 jaar, weesvader en Sjoukje van Dijk, 45 jaar, weesmoeder. Dirk woonde voor zijn huwelijk te Utrecht.

Dirk is **overleden op vrijdag 30 januari 1920 te Elburg** om 8.00 uur (akte 7) en aldaar begraven. Zijn vrouw Wietske Heeringa overlijdt op dinsdag 19 januari 1937 om 18.00 te Elburg (akte 3) en is begraven in hetzelfde graf.

GRAFSTEDE

VAN ONZEN GEACHTEN DOMINE

DIRK BOONSTRA

ECHTGENOOT VAN

W. HEERINGA

IN LEVEN DIENAAR DES

GODDELIJKEN WOORDS,

LAATST TE ELBURG.

GEB. TE BALK 18 SEPT 1852

OVERL. TE ELBURG 30 JAN. 1920

Zijn hoogste doel was steeds
den Heere te verheerlijken,
nu juicht hij voor Gods troon
met vele uitverkorenen

ZIJNE CATECHISSANTEN

EN VAN ZIJNE ECHTGENOOTE

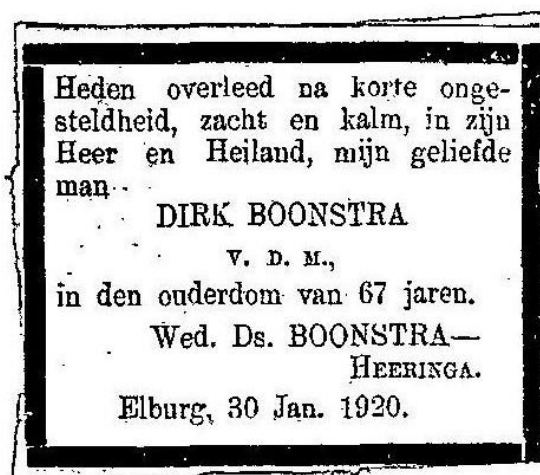
WIETSKA HEERINGA

GEB. TE DOKKUM 23 FEBR 1850

OVERL. TE ELBURG 19 JAN 1937

ZALIG ZIJN DE DOODEN

DIE IN DEN HEERE STERVEN

Graf op begraafplaats aan de Nuns peterweg te Elburg
Links de tekst die op de grafzerk staat

Tot slot

In de voorgaande bladzijden is de botsing tussen twee totaal verschillende opvattingen van kerkzijn beschreven. Aan de ene kant de hervormde kerk: pluriform, hiërarchisch, met bewuste lidmaten maar ook met veel randkerkelijken. Hier tegenover de gereformeerde kerk: een slagvaardige gideonsbende. Door de scherpe tegenstellingen had een middengroep (ds. Vermeer) geen schijn van kans.

Het is nu 125 jaar later en in de Oosterkerk zitten nu de nazaten van de kemp-hanen van toen broederlijk en zusterlijk samen. Uiteraard hebben de materiële omstandigheden meegespeeld bij de totstandkoming van deze samenwerking, maar toch ook zeker heeft het besef een rol gespeeld dat de conflicten van toen nu niet meer spelen, hoewel er wellicht nog wel enkele herkenningsspunten uit dat verleden op te merken zijn. Af en toe kun je nog wel eens horen: dit is typisch hervormd of dat is typisch gereformeerd. Het is positief dat de oude strijdbijlen begraven zijn, alleen stemt het wel weemoedig dat er toen tenminste vier kerkgebouwen nodig waren tegen nu één.

Synode van 1911 in de Oosterkerk

van de kerkenraad gekregen. Kuyper wilde het orthodoxe deel van de hervormde lidmaten mobiliseren om zo zijn idealen te realiseren. Door een aantal kwesties in 1885/86 liepen de spanningen in de hervormde kerk hoog op.

De eerste kwestie was de zaak Houtzagers. ds. J.H.Houtzagers (1857-1940) had aan de Vrije Universiteit theologie gestudeerd en was beroepbaar. De hervormde synode had echter het beroepen van hem verboden. De hervormde gemeente van Kootwijk beriep hem in 1886 toch en verbrak de band met de hervormde synode, dus met de hervormde

kerk. *Ds. Houtzagers kocht de grond voor deze kerk in Kootwijk aan voor driehonderd gulden en schonk het aan de gemeente. Het kerkje werd in 1919 in gebruik genomen. Uiteraard werd de eerste steen gelegd door ds. Houtzagers. Twee 'glas in loodramen' herinneren aan de gedenkwaardige jaartallen 1886 en 1919. Tussen die jaren heeft een bewogen geschiedenis plaats gevonden. Een geschiedenis met verstrekkende gevolgen.*

De tweede kwestie was de zaak van de attesten. Kuyper, geen predikant meer maar wel kerkenraadslid in Amsterdam, had in de Amsterdamse kerkenraad de meerderheid achter zich gekregen. Deze orthodoxe meerderheid weigerde vrijzinnige catechisanten als lidmaat te bevestigen. Deze kwestie speelde in meer gemeenten, maar er bestond een "sluiproute": de betreffende catechisanten vroegen een attest (een bewijs van goed gedrag) aan bij de kerkenraad van hun gemeente en lieten zich vervolgens in een andere gemeente als lidmaat bevestigen. Kuyper c.s. wilden deze omweg afsluiten. De synode ging zich ermee bemoeien en de spanningen liepen hoog op. Kuyper voorzag een breuk en trachtte kerkelijke goederen voor zijn aanhang veilig te stellen. Het classicaal bestuur was sneller en schorste Kuyper en zijn medekerkenraadsleden. Hierdoor kwam er een kettingreactie in het hele land op gang, ook in Zwolle.

De toestand van de hervormde kerk in Zwolle

Meer dan 60% van de Zwolse bevolking behoorde tot de hervormde kerk. Een groot deel was echter slechts op papier lid. Wel werd er nog massaal gedoopt, catechisatie gegeven en belijdenis gedaan: in 1885 waren er 2313 catechisanten en deden 338 mensen belijdenis. De Zwolse hervormde gemeente paste in het landelijke beeld van de hervormde kerk:

de elite,

- de Groninger richting en daarna
- de vrijzinnige richting, ook wel moderne richting genoemd, maakten de dienst uit.

Er waren vier vrijzinnige predikanten en twee orthodoxe, onder wie ds. J. Vermeer Azn. (1834-1904). Deze predikant drukte vanaf 1868 tot 1904 zijn stempel op het orthodoxe deel van de her-vormde gemeente. Een tijdgenoot: "Nooit was hij polemisch, maar afkerig als hij was van twist, vermaande hij tot liefde". Hij was, in tegen-stelling tot Kuyper, geen figuur om zaken op de spits te drijven.

De tweede orthodoxe predikant in deze jaren was ds. Van Berkel. Deze predikant heeft maar enkele jaren in Zwolle gestaan en heeft geen rol van betekenis gespeeld.

Ook bij de vrijzinnige predikanten was er geen neiging zaken op de spits te drijven. Ondanks verdeeldheid en richtingenstrijd bleven de groepen in één kerk, de historische, vaderlandse volkskerk. Wel was de hervormde kerk een "hotelkerk": men zat in één kerk, maar bemoeide zich nauwelijks met elkaar. De kerkenraadsvergaderingen, niet frequent gehouden, gingen over administratieve, bestuurlijke zaken, waarbij ieder oplette dat de bestaande verhoudingen niet verstoord werden. Inhoudelijke discussies vonden alleen bij hoge uitzondering plaats. Deze situatie bleef tot 1940 bestaan! Het was een echte domineeskerk, de functies van voorzitter en scriba van de kerkenraad werden door predikanten vervuld. Bij de besprekingen speelden de ouderlingen nauwelijks een rol. Iedere predikant nam twee "eigen" ouderlingen mee naar de kerkenraadsvergaderingen. De kerkvoogdij was helemaal een gesloten bolwerk van de elite en besliste geheel zelfstandig over materiële zaken.

De breuk

De eerste keer dat de landelijke perikelen in de Zwolse kerkenraad aan de orde kwamen, was tijdens de bespreking in 1885 van een brief van professor Ph.J. Hoedemaker (1839-1910), hoogleraar theologie aan de Vrije Universiteit, maar zeker geen kritiekloze volgeling van Kuyper. Hoedemaker riep alle

Kerkvisitatie

Niet alleen de gemeenteleden werden kritisch door de kerkenraad gevolgd, ook de kerkenraadsleden zelf legden elkaar langs de kerkelijke meetlat.

- Op 13 september 1888 werd het werk van de kerkenraad door ds. Fernhout, de vroegere consulent, beoordeeld. Gekeken werd naar de opkomst der gemeente, de verkondiging, de viering van het Heilig Avondmaal, de bediening van de Heilige Doop en het houden van censuur.

Eerst moest ds. Boonstra de vergadering verlaten. Beproken werd of hij “met de noodige ijver werkzaam was in de gemeente, zuiver was in de leer, trouw was in huisbezoek en ziekenbezoek en of hij zich in zijn huiselijk en maatschappelijk leven gedroeg eener opziener waardig”. Ds. Boonstra werd weer in de vergadering geroepen en kreeg te horen dat de kerkenraad “het gunstigste getuigenis had afgelegd”.

Hierna moesten de ouderlingen de vergadering verlaten en werd hun inzet besproken. Ook hier werd een goed oordeel geveld evenals ten aanzien van de diakenen. Wel werd er weer op gehamerd zo weinig mogelijk evangelisten te laten optreden.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk het streven naar een zuivere, actieve, eensgezinde gemeente van bewuste leden, op het juiste spoor gehouden door de kerkenraad en predikant. Een voorstel van een gemeentelid “dat de gemeenteleden meer bij elkaar kwamen om vrije discussie met elkaar te houden”, haalde het, na uitvoerige discussie, niet.

- Soms werd een probleem terugverwezen naar de klager, zoals bij een klacht van een gemeentelid tegen een ander lid wegens liederlijk gedrag bij zijn a.s. schoonouders. De commissie vond dit geen zaak “ waarop de kerkelijke tucht kon worden toegepast”. De klager had zelf moeten “ vermanen”.

Tot zover het werk van de commissie. Tot slot nog enkele onderwerpen die in de voltallige kerkenraad werden besproken.

Een voortdurende, grote bron van ergernis was de jaarlijkse zomerkermis. Steeds weer werd een dringend beroep op de burgerlijke gemeente gedaan om de vergunning in te trekken. In 1887, toen de dolerende gemeente nog kerkte in Odeon, werd zelfs door een kerkenraadslid voorgesteld de hele kermisweek Odeon af te huren om zo Odeon “geen plaats voor ijdele vermaken, maar voor bedestonden en prediking” te laten zijn. Dit ging de andere kerkenraadsleden te ver.

Zondagsheiliging

- De kerkenraad kreeg de vraag of kopen of verkopen op zondag geoorloofd was. Het antwoord luidde dat “ bij constatering van kopen of verkopen, er eerst twee à driemaal vermaand moest worden en dat er bij volharding censuur moest worden toegepast. Het bleek een soort strikvraag te zijn, want het ging over de stovenzetster. De kerkenraad concludeerde dat het hier niet om geld ging, want men sloot per jaar of per half jaar een abonnement af. Vervolgens werd gesteld dat er verschil moest worden gemaakt tussen noodzakelijke en niet-noodzakelijke werkzaamheden. Bovendien, wanneer ieder zijn eigen stoof moest meenemen, gaf dat veel meer werkzaamheden.
- De koster had bedenkingen over het gasverbruik op zondag, “ daar deze op de dag des Heeren gestookt wordt”. De kerkenraad bracht daar tegenin dat de gasfabriek in staat was in de week voldoende gas te kunnen stoken.
- Een aantal keren werd in de kerkenraad een discussie gevoerd over de rol van de diaconie. In deze tijd was de hervormde diaconie nauw verbonden met de stedelijke armenzorg (*de burgerlijke gemeente kon zo profiteren van de diaconale fondsen*). Een aantal malen werd de Kerkelijke Kas, die als een
- “ vereeniging van weldadigheid” geregistreerd stond, door de burgerlijke gemeente gevraagd opgave te doen van hun hulp aan armen. De Kerkelijke kas speelde dit verzoek door aan de kerkenraad. Deze concludeerde, geheel in de lijn met Kuypers idee van soevereiniteit in eigen kring, dat “ de stedelijke regeering niets nodig heeft met innerlijke aangelegenheden der gemeente.” De gemeente kon alleen de eindcijfers krijgen.

hervormde kerkenraden op naar aanleiding van de “Amsterdamse kwestie” over de attesten een echte synode bijeen te roepen. In deze synode moest de belijdenis van de kerk en niet de bestuurstaak centraal staan. Hij schreef: “ Wij Nederlanders zijn de bedaardste van Gods schepselen, maar die bedaardheid verbergt gloed, energie, beginseltrouw en broedertrouw.” Hij riep op tot een sympathie-betuiging aan Kuyper.

De voorzitter van de kerkenraad stelde voor de brief voor kennisgeving aan te nemen, dat wil zeggen niet te bespreken. Ds. J. Vermeer was verheugd dat de brief was voorgelezen en hoopte op een uitweg uit de dreigende scheuring. Ds. G.L. van Loon stelde dat de ware schuldigen de Amsterdamse kerkenraadsleden waren, “ die moedwillig en kwaadwillig te werk gaan.” Het weren van jonge mensen uit de kerk was “zonde tegen de Heilige Geest. Brandstichters betuigt men geen sympathie.” Vermeer stelde dat hij vooral sympathie voor Hoedemaker wilde uitspreken. Tot slot werd de brief met algemene stemmen voor kennisgeving aangenomen. Dit patroon zullen wij in de komende cruciale jaren 1887-1888 steeds tegenkomen.

Net als in Amsterdam speelde de attestenkwestie ook in Zwolle, maar dan omgekeerd. In Hasselt en Dalfsen waren orthodoxe kerkenraden, die weigerden vrijzinnige aspirant-lidmaten te bevestigen. Deze aanstaande lidmaten trachtten door de vrijzinnige Zwolse predikanten bevestigd te worden. De kerkenraden van Hasselt en Dalfsen hielden de afgifte van attesten soms lang op en beklagden zich bij de Zwolse kerkenraad. Ds. Vermeer was ook tegen deze gang van zaken maar de synode eiste afgifte van attesten.

De vier vrijzinnige predikanten vonden de vraag naar het zedelijk gedrag voldoende. Ds. Poortman: “ een dergelijk onderzoek naar het geloof is moeilijk. Voor het ogenblik hebben wij met de bestaande reglementen van doen.” Met elf tegen vier stemmen werden de aanvragen voor bevestiging ingewilligd. In de maanden april en mei 1887 barstte de bom.

Op 6 april 1887 werd in een buitengewone kerkenraadsvergadering een brief, gedateerd 2 april, van de heren T.J. de Vries, J.W. Bomhof en H. Tulp mede uit naam van vele anderen voorgelezen. Eerst wezen de briefschrijvers op de onrust in een aantal plaatsen in Nederland. Zij vervolgden aldus:

“ Zoo zijn wij ten vollen overtuigd dat het gezag der synode het eeren van koning Jezus aan zijne kerken onmogelijk maakt. Wij zijn gekomen onder eene macht, die hun reglementen stelt boven Gods Heilig Woord.”

De kerk moest verlost worden van het synodale juk en weer komen onder het “ lieflijk juk van Christus.” De briefschrijvers wilden “ de reformatie ter hand

nemen” door terug te keren naar de Dordtse kerkorde en de drie formulieren van enigheid. Als de kerkenraad niet meeging, dan zouden de briefschrijvers zelf de reformatie ter hand nemen krachtens het ambt der gelovigen. De kerkenraad moest vóór 15 april 1887 uitsluitel geven. De vergadering besloot eenparig, zonder enige discussie, de brief voor kennisgeving aan te nemen en van dit besluit mededeling te doen aan de briefschrijvers.

Op 11 mei kwam er een brochure binnen van de synode met het volgende advies: “ In overweging wordt gegeven om lidmaten, in het geval zij een doolerende groep vormen, wegens gebleken ontrouw aan vroeger gedane beloften, ter zake van verstoring van orde en rust door het vormen, zoo mogelijk, van eene kerk in en tegen de wettig bestaande kerk, volgens het Reglement van Opzicht en Tucht te ontzetten van hun lidmaatschap en daarna aangaande hen en de overige leden volgens artikel 3 Algemeen Reglement een wettig besluit te nemen dat zij niet meer tot de Nederlandsche Hervormde Kerk behoorren.” Op 26 mei reageerden de heren De Vries, Bomhof en Tulp op de brief van de hervormde kerkenraad, waarin was medegedeeld dat hun brief voor kennisgeving was aangenomen. “ Als lidmaten van de gereformeerde kerk smart het ons dat de kerkenraad onzer gemeente zoo tegen de Ordonnantie Gods ingaat”. Zij vervolgden dat “ sommige onzer leeraars de hoofdwaarheden ontkennen, waarop onze zaligheid is gegrond.” De ondertekenaars voelden zich nu gedwongen zelf de reformatie ter hand te nemen. Op 13 juni besprak de hervormde kerkenraad deze brief. Ouderling Cats Wor, een emeritus predikant, stelde voor tot deze mannen alsnog een broederlijk en waarschuwend schrijven te richten, maar de meerderheid voelde daar niets voor en met negen tegen zes stemmen werd de brief onbeantwoord gelaten. Vervolgens werd in deze vergadering de brochure van de synode besproken. Ds. Poortman: “ Moeten wij zoo optreden?” Ds. I. van de Bergh en ds. W.L. Welter: “ Wij moeten, hoe ongaarne ook.” Met algemene stemmen werd besloten om tot de hervormde lidmaten een vermanend en waarschuwend woord te richten. Deze oproep werd in circulaire vorm bij de lidmaten bezorgd en in de Zwolsche Courant gepubliceerd. Hier volgen enkele citaten: “ Ook in Zwolle is een zoogenaamde doleerende gemeente gevormd. Altijd is ons streven geweest, overeenkomstig onze roeping, zooveel mogelijk in de godsdienstige behoeften van alle leden der gemeente te voorzien. Daarom doet een gewelddadige scheuring der gemeente ons leed.” De kerkenraad wil niemand tegenhouden, als zij alle voor- en nadelen overwogen hebben en door hun geweten daartoe gedrongen worden, maar de mensen moeten zich niet laten meeslepen en zich goed realiseren dat “ toetreden tot de doleerende kerk uittreden uit de

- Een vrouw, verlaten door haar man, wilde haar drie kinderen van 16, 11 en 7 jaar laten dopen. Op de vrouw was niets aan te merken. De commissie besloot aldus: de jongste kon gedoopt worden, de twee oudste kinderen moesten eerst catechisatie volgen en belijdenis doen, pas dan konden zij gedoopt worden.
- Bij het dopen van een kind met een rooms-katholieke vader en een gereformeerde moeder moest als getuige een familielid van de moeder optreden.
- De doopaanvraag door een vader, van wie een ouder kind de openbare school uit financiële overwegingen bezocht, werd pas gehonoreerd als hij het kind naar de christelijke school stuurde. Hij kreeg wel financiële steun van de diaconie.
- Voor de huwelijksaanvraag van een man, die door zijn eerste vrouw moedwillig verlaten was, moest eerst de predikant geraadpleegd worden.

Huiselijke kwesties

- Een broeder had met zijn familie ruzie over zijn lidmaatschap van de dolerende kerk. Het liep zo hoog dat hij geschapt wilde worden als lid. Hij kreeg als antwoord: “wie vader of moeder of vrouw of kinderen liefheeft boven den Heere, is Hem niet waardig”.
- Huisbezoek vond plaats in ieder geval voorafgaande aan de viering van het Heilig Avondmaal. Zo’n huisbezoek leidde soms tot het niet mogen deelnemen aan het Heilig Avondmaal of tot het afraden van deelname, zoals bij een vrouw die niet meer in “huiselijke gemeenschap met haar man leeft.” Al snel bleek het bezoeken van alle lidmaten vóór de viering van het Heilig Avondmaal fysiek niet meer mogelijk en werd vanaf 1888 steeds de helft bezocht.

Klachten over medegemeenteleden

- Onder de prediking van een “oefenaar” (een lekenprediker) zouden enkele kerkenraadsleden zich oneerbiedig gedragen hebben. Diaken Tulp voelde zich kennelijk aangesproken en verklaarde dat hij zich niet op zijn gemak had gevoeld, maar dat hij zich niet had misdragen. “Als een oefenaar optrad, dan moest er niet gepreekt worden op een toon die verreweg het grootste deel der gemeente niet vat”. In een volgende kerkenraadsvergadering werd besloten zo min mogelijk oefenaars/evangelisten te laten optreden.
- Twee lidmaten hadden een financieel conflict. De zaak werd grondig door een paar kerkenraadsleden onderzocht, maar er kwam geen oplossing. De hoop werd toen uitgesproken dat “wie de minste wil zijn, de meeste is.”

In de kerkenraad werden uiteraard allerlei organisatorische zaken besproken (hoewel de Kerkelijke Kas ook veel werk verzette), maar veel aandacht ging ook uit naar het streven naar **morele zuiverheid** van de gemeenteleden (inclusief de kerkenraadsleden!).

Aan de wekelijkse (!) kerkenraadsvergadering (vanaf oktober 1888 om de 14 dagen) ging een bijeenkomst vooraf van enkele kerkenraadsleden, de voorlopige vergadering genoemd of “de commissievergadering”. Deze bijeenkomst was bedoeld om persoonlijke zaken of klachten te bespreken, op te lossen of door te verwijzen naar de predikant. Geheimhouding werd verzekerd. Het uitgangspunt was dat niemand iets tegen een ander mocht hebben zonder dat uit te spreken. Dit gebeurde onverbloemd, zonder verhullend taalgebruik en levert een bijzonder levend beeld van het gemeentelven op.

De censura morum, letterlijk **de beoordeling van de zeden**, was het onderzoek dat de kerkenraadsleden instelden naar de handel en wandel van de gemeenteleden. Dit kon leiden tot het verbieden deel te nemen aan het Heilig Avondmaal.

Ter vergelijking: in de hervormde kerkenraadsvergaderingen vond op vaste tijdstippen ook censura morum plaats, maar dat was een formaliteit met steeds dezelfde formulering: “De censura morum wordt gehouden zonder iets bijzonders op te merken” of “Bij censura morum geen bezwaren ingebracht.” Het enige wat ik ben tegengekomen is de toestemming om een “onecht kind” te dopen. Hier volgt een kleine bloemlezing uit de commissievergaderingen:

Aanmelden als lid

Het verzoek moest goed gemotiveerd zijn:

- Een christelijk gereformeerd echtpaar, dat geen duidelijke motivatie gaf, werd voorlopig afgewezen.
- Een christelijk gereformeerde man uit Leeuwarden werd aangeraden zich bij de christelijk gereformeerde kerk aan te melden,
- Een aanvrager, die “de begeerte te kennen gaf om zich onder het juk van Christi onzes Heeren te begeven” en die zijn bedenkingen over de leer en tucht van de christelijk gereformeerde kerk uitsprak, werd direct toegelaten.

Dopen en huwelijk

- Een man die gevloekt had, mocht zijn kind pas laten dopen na verootmoediging en het betuigen van leedwezen aan de kerkenraad.

Nederlandsche Hervormde Kerk betekent. De voorspiegeling dat men bij aansluiting lid zou blijven van de hervormde kerk is een leugen. Aansluiting betekent het prijsgeven zoowel van de geestelijke als de stoffelijke (de diaconie!) voorrechten.”

De vorming van de gereformeerde kerk (dolerend) in Zwolle

Het is zeer de vraag of de dolerende briefschrijvers werkelijk gehoopt hadden dat de hervormde kerkenraad met hun eisen zou instemmen. In ieder geval zagen zij zich gedwongen een eigen kerkelijke gemeente te vormen. Wel hielden zij nog lange tijd de fictie vol de ware Nederduitsche Hervormde (nu gereformeerde) kerk te zijn.

dat sinds 1631 al in het randschrift is “Gelijk naar aanleiding van de fusie met de christelijk definitief dit denkbeeld

Zij behielden het kerkzegel gebruik was. De vertaling van een lelie onder de doornen” Hooglied 2:2. Pas in 1892, na gereformeerde kerk, werd opgegeven.

De drie briefschrijvers gingen voortvarend volgens plan te werk. Zij hadden veelvuldig contact met het centrum van de doleantie, Amsterdam. Allereerst zochten zij contact met ds. K. Fernhout te Zwartsluis, die sinds mei 1887 met de doleantie was meegegaan. Ds. Fernhout werd consulent van de nieuwe gemeente en op zijn voorstel werd een kerkenraad gekozen, die de “afgezette” kerkenraad moest vervangen. Na twee zondagen aan de gemeente te zijn voorgesteld werden de heren Van Leusen, Bomhof, De Vries en Bremmer tot ouderling (opziener) gekozen en de heren Tulp, Boven, Kamphuis en Duurkoop tot diaken (armverzorger). Op 27 juni 1887 werd ten huize van diaken Tulp de eerste kerkenraadsvergadering gehouden. Tot president-ouderling werd de heer T.J. de Vries benoemd en tot scriba-diaken de heer Tulp; hier dus geen domineeskerk maar een kerk waar zelfbewuste leken de dienst uitmaakten.

Als eerste punt stond op de agenda het breken met de synodale organisatie en het weer invoeren van de Dordtse kerkorde. Koning Willem de derde, de burgemeester en de hervormde kerkvoogdij (in het bezit van de kerken en de lidmatenboeken) werden van dit besluit op de hoogte gebracht. In deze brieven, kwamen de volgende zinsneden voor: “ Bij besluit van den kerkeraad der Hervormde Gemeente (!) te Zwolle is op heden 27 juni 1887 voor de geheele Hervormde Gemeente te Zwolle aan de kerkorde, ingevoerd bij Koninklijk

Besluit in 1816, alle kracht en geldigheid ontzegd. Vanaf heden is weer kracht en geldigheid verleend aan de Dordtsche Kerkenorde, die hier vóór 1816 gold.” Verder werd de tekst van een brochure opgesteld, die onder de hervormde lidmaten moest worden verspreid. De brochure was in onverzoenlijke, zeer harde bewoordingen opgesteld. Hier volgen enkele citaten:

“ De synodale organisatie is in haar hiërarchisch beginsel eene verloochening van het soevereine Koningschap onzer Heeren Jezus Christi, wat vooral uitkomt in hare verkrachting van de ambten”. Het was een bron van bederf, uitgewerkt in vier punten:

- 1) Aan de leugen wordt gelijk recht gegund als aan de Waarheid Gods
- 2) Christus wordt als enig Hoofd der gemeente verloochend
- 3) De ontheiliging der sacramenten wordt gewettigd
- 4) De christelijke tucht wordt verkracht.

“ In Zwolle zijn predikanten, die de onfeilbaarheid van Gods Woord, de diepe verdorvenheid des menschen en de verzoening door het bloed des Kruises bestrijden.”

De hervormde kerkenraad was, volgens hen, vele malen tevergeefs benaderd. Nu moesten de gelovigen zelf de reformatie ter hand nemen. In de brochure werden de namen van de nieuwe kerkenraad genoemd. Omdat de afgezette kerkenraad de lidmatenboeken in bezit had, waren er duplicaatboeken nodig. De “vervallen verklaarde” kerkenraad wilde de gegevens niet verstrekken. Er was een biljet bijgevoegd, waarop de hervormde lidmaten werd verzocht hun persoonlijke gegevens in te vullen. Op deze manier kon een duplicaatboek samengesteld worden. Uitdrukkelijk werd onderstreept dat het niet om een afscheiding van de kerk ging, maar integendeel om de reformatie der Kerk. Tot slot werd de geïdealiseerde Opstand tegen Spanje weer opgeroepen: “ Zooals 300 jaar geleden bij de beeldenstorm, moeten nu alle afgoderij en menselijke vonden weggedaan worden.”

Op 13 juli kwam er bij de hervormde kerkenraad weer een schrijven van de synode binnen, waarin stond dat door de brief aan de koning de namen van de dolerende kerkenraadsleden nu bekend waren en de afscheiding dus een feit was. Een tweede synodaal schrijven volgde op 22 augustus, waarin werd aangedrongen op het direct schrappen van de nu bekende kerkenraadsleden. De hervormde kerkenraad werd opgeroepen ervoor te zorgen dat “ de rechten en belangen der aan hunne toevertrouwde gemeente niet gekrenkt worden (het bezit van de drie kerken!).” In de cruciale vergadering van de hervormde

Ds. Boonstra preekte naar aanleiding van Joh. 4: 19-21 . Hij zette nogmaals breedvoerig het standpunt van de dolerenden in de huidige kerkelijke strijd uiteen. Hij vergeleek de toestand, waarin de hervormde kerk verkeerde met die van Samaria ten tijde van Jezus en met die van Rome's kerk in latere eeuwen. Naast en boven Gods woord werden "menschelijke overlevering en menselijk gezag geplaatst." In de hervormde kerk kregen de reglementen alle gezag. Bovendien was er in de hervormde kerk plaats voor vele, zelfs vrijzinnige richtingen. De Zwolsche Courant merkte verder nog op dat door ds. Boonstra tegenover de deputatie uit de christelijk gereformeerde kerkenraad met nadruk was gewezen op wat hen scheidde, alhoewel hij hoopte "dat men een hogere basis van vereeniging vinden mocht."

De Zwolsche Courant concludeerde dat het kerkgebouw uitstekend voldeed. Het zag er, vooral inwendig, sierlijk uit. Ook de akoestiek liet niets te wensen over.

Alleen werd er nog wel opgemerkt dat men " met het oog op den verschen toestand van het verfwerk beter gedaan had de ingebruikneming nog 14 dagen uit te stellen." Ook hier weer: tempo!

Het reilen en zeilen van de jonge gemeente 1887 – 1890

Ook al waren er richtlijnen uit het hart van de doleantie (Amsterdam) en ook al werden de aanwijzingen van het weekblad van Kuyper (de Heraut) gespeld, toch is het verbazingwekkend om te zien hoe snel en efficiënt een zeer gemotiveerde, pas gevormde kerkenraad de problemen aanpakte en oploste. Het is alsof de kerkenraadsleden wilden laten zien dat zij het zonder hulp van de elite aankonden.

Op dit punt was ook in Zwolle de doleantie een emancipatiebeweging van de opkomende kleine burgerij. Zij leverden zelf de voorzitter en scriba van de kerkenraad. Ook al zaten er af en toe taalfouten in de notulen, zij vervulden zelf de opdracht, die in hun ogen moest gebeuren. Slechts één keer vond ik in de kantlijn van de allereerste notulen van 27 juni 1887 een kritische opmerking van de consulent, ds. Fernhout. Hij merkte op dat de "notulist zeer zuinig was geweest met het notuleren" en hij verzocht de notulist in het vervolg uitvoeriger te notuleren, met name ten aanzien van de voornaamste punten uit de discussie. Verder valt in de notulen op het ontbreken van enig spoor van twijfel, er was een heilige overtuiging van het eigen gelijk.

gens hem stond er nergens in de bijbel dat verhuur in de Tempel te Jeruzalem plaatsvond. Hier werd tegenin gebracht dat nergens in de bijbel verhuur verboden werd. Diaken Tulp voerde aan dat er in de Tempel geen zitplaatsen waren. “ Hoogstwaarschijnlijk stond het Volk des Heeren in de voorhof van Salomo.” Vervolgens merkte hij nog op “ dat er ook hier niet gezondigd werd tegen hetgeen men vindt bij Jacobus 2, wanneer gezegd wordt dat de man met den goudenring op een eereplaats gezet werd en den arme op de voetbank.” Tot slot merkte Tulp op dat degene die bezwaar had tegen het huren van een zitplaats, vóór de verhuring een plaats zonder betaling kon uitzoeken. Er werd besloten dat de verhuring voor 1 jaar plaatsvond en dat de Kerkelijke Kas gemachtigd bleef om vast te stellen of het jaar daarna wel of geen verhuring zou plaatsvinden. ***De eerste bank ging fl. 4,- per zitplaats voor een jaar kosten, de tweede bank fl. 3,- en de rest fl. 2,25.***

Bliksemafleider

Het tweede discussiepunt was de bliksemafleider. De Kerkelijke Kas had besloten een bliksemafleider te laten installeren. Diaken Kamphuis bracht in de vergadering naar voren dat veel gemeenteleden daar tegen waren. Bovendien vond hij een bliksemafleider te duur, want de installatie zou na ieder onweer nagekeken moeten worden. Ouderling De Vries viel hem bij: “Het zou zijn als hadden wij den Heere niet meer noodig.” Diaken Duurkoop memoreerde uit de bijbel dat “Ezra zich schaamde een geleide van de koning te begeeren, hij waagde het met zijn God.” Diaken Tulp bracht hier tegenin dat “wij gehouden zijn de middelen die ons gegeven zijn te gebruiken.” Volgens Tulp zijn de redeneringen van de tegenstanders niet geheel zuiver, omdat in de gemeente velen ertegen zijn. Besloten werd een gezamenlijke vergadering met de Kerkelijke Kas te houden. Deze vergadering vond op 23 juli 1888 plaats. Dezelfde argumenten werden weer uitgewisseld met toevoeging van één nieuw argument: de gemeente zou bij plaatsing het voorwerp van spotternij van de wereld worden. Hier werd tegenin gebracht dat je je daar niets van moest aantrekken. ***Met één stem tegen werd besloten de bliksemafleider niet te plaatsen.***

De inwijding op 23 september 1888

Hier volgt een samenvatting van het verslag van de inwijding in de Zwolsche Courant van 25 september 1888: Het gebouw was flink bezet, ook uit allerlei andere plaatsen waren voorstanders van de doleantie gekomen.

kerkenraad op 12 september werd dit synodaal schrijven besproken. Ds. Van Loon wilde de acht dolerende kerkenraadsleden direct schrappen als lid. Ds. Poortman vond dat niet zo haastig moest worden opgetreden; hij wilde eerst een tuchtzaak, de betreffende dolerende kerkenraadsleden waren immers nog steeds lid van de hervormde kerk. Ook ds. Vermeer vroeg uitstel en wilde wachten tot de volgende hoofdelijke bijslag (de verplichte kerkelijke bijdrage van die tijd). Dan zou vanzelf blijken wie geen lid meer was. Met elf tegen één (ds. Vermeer?) kreeg ds. Van Loon zijn zin. Hierna werd een harde koers gevolgd. Iedereen, die, op welke manier ook, te maken had met de dolerende kerk (de kerkenraadsleden de koster, hulpkoster, organist, stovenzetster, kerkeknecht enz.) werd geschrapt als lid.

Inmiddels was de dolerende kerkenraad druk doende een eigen predikant te beroepen. Aan professor Rutgers, werkzaam aan de Vrije Universiteit, werd advies gevraagd. Zijn advies was: eerst een 6-tal, vervolgens een 2-tal opstellen, de gemeente besliste tot slot. Er werd een 6-tal opgesteld en daaruit koos de kerkenraad een 2-tal: ds. Boonstra uit Oud-Alblas stond op de eerste plaats, ds. Vonk uit Oldebroek op de tweede plaats. Ds. Boonstra werd uitgenodigd “op te treden” (het Woord stond centraal!).

Beroepen.
NED. GEREF. KERKEN.
 Te Delft, J. J. A. Ploos van Amstel, te
 Reitsum — Te Zwolle, D. M. Boonstra, te
 Oud-Alblas.

Aldus geschiedde. Hij werd begin september 1887 beroepen en nam

dit beroep aan. In de Zwolsche Courant van 1 november stond een verslag van de bevestigingsdienst op 30 oktober 1887 's morgens en de intrededienst 's avonds in de hulpkerk van de dolerenden. De consulent, ds. Fernhout, hield 's morgens een “rede” over Openbaring 1: 16a “en hij had 7 sterren in zijn rechterhand”. Aan de hand van deze tekst zette hij “de beteekenis en heerlijkheid van het ambt der leeraren uiteen”.

's Avonds preekte ds. Boonstra over Efeze 2: 20-21. Ds. Boonstra memoreerde dat hij door deze overstap vele vrienden had verloren. Deze overstap had vele offers gevraagd en het opgeven van een maatschappelijk gezien zeer eervolle positie, maar hij was ervan overtuigd dat hem van Godswege hier de herdersstaf in handen was gegeven. Tot slot merkte de Zwolsche Courant nog op dat de hulpkerk, bij gewone diensten al goed bezet, bij beide diensten gisteren “eivol” was.

De breuk was definitief en beide kerken gingen hun eigen weg. Alleen het probleem van de lidmatenboeken zorgde steeds voor strubbelingen: de hervormde kerkvoogdij weigerde de lidmatenboeken af te staan. De dolerende kerk stond nu voor de taak een betrouwbaar lidmatenboek op te stellen. Ook

de hervormde kerkenraad wilde graag weten wie bij de gereformeerde kerk stonden ingeschreven, maar dat werd “om den beginselen wille” geweigerd. Een tijd lang bleef er onduidelijkheid.

Een zaak die in Zwolle zelf, maar ook daarbuiten de aandacht trok, was de schorsing van ds. Boonstra als hervormd predikant. In februari 1888 kwam er bij de hervormde kerkenraad een schrijven van het classicaal bestuur om inlichtingen omtrent ds. Boonstra. Vervolgens kwam de zaak bij het provinciaal kerkbestuur dat concludeerde dat “ds. Boonstra – predikant bij de zich noemende Nederduitsche Gereformeerde Kerk (doleerende) te Zwolle – zich openlijk vijandig tegenover de Nederduitsche Hervormde Kerkgemeenschap heeft gesteld en ontrouw is geworden aan zijne verplichting om naar artikel 38 van het Reglement op het godsdienstonderwijs tot den bloei van de Nederd. Herv. Kerk met opvolging van hare verordeningen naar zijn vermogen volijverig mede te werken, daar zijn tegenwoordige arbeid niet tot strekking heeft om de N. H. Kerk op te bouwen, maar veeleer af te breken. Hij heeft de belofte bij zijn toelating geschonden. De afscheiding, verdeeldheid en wanorde in de Hervormde Gemeente te Zwolle wordt bestendig en woekert voort. Verklaart:

- den heer D.M. Boonstra schuldig aan verstoring van orde en rust.
- hem vervallen van de bevoegdheid tot het uitoefenen van kerkelijke rechten en aanvaarden van kerkelijke bedieningen voor onbepaalde tijd en ontzet hem tevens van het lidmaatschap der N. H. Kerk”.

In april 1888 nam de synode dit over en publiceerde dit besluit.

De zwaarmoedige ds. Boonstra kon niet aarden in de nieuwe, energieke Zwolse gemeente. Hij vertrok 27 april 1891 naar Schiedam en vroeg weer toelating tot de hervormde kerk!

Op 22 mei 1888 werd de gespannen verhouding tussen de hervormde- en gereformeerde kerk weer actueel door een brief van baron Van Dedem aan de hervormde kerkvoogdij. Hij verzocht in die brief de Grote Kerk (of anders de Broeren- of Bethlehemse kerk) voor een bidstond te mogen gebruiken ter gelegenheid van de jaarvergadering van de Vereeniging voor Hooger Onderwijs te Amsterdam (de V.U.) in juni te Zwolle. Normaal besliste de kerkvoogdij over dit soort verzoeken, maar nu werd het naar de kerkenraad doorgeschoven. De kerkenraad heeft lang gediscussieerd, er zaten tenslotte nog steeds hervormde hoogleraren aan de V.U. Met acht tegen vier stemmen werd de toestemming geweigerd.

In de jaren hierna negeerden de beide kerken elkaar zoveel mogelijk. Dit zou tot het einde van de Tweede Wereldoorlog zo blijven.

De bouw verliep probleemloos. Wel was er discussie over de preekstoel. Het ontwerp van de architect werd te duur gevonden en werd aangepast.

Op 25 juni werd, ter gelegenheid van de zgn. meiboom, het werkvolk onthaald op bier (dus toch!), brood met ham en kaas en sigaren. De kosten, netjes verantwoord in het kasboek, bedroegen f. 32,65.

De enige keer dat een vrouw in dit verhaal een rol speelde (naast de stovenzetter) was bij het uitkiezen van het damast voor de avondmaalstafel. De echtgenote van de heer Cnopius, de Weledel Hooggeboren Vrouwe Aletta Albertina Cnopius – Van Swinderen (1829-1915) mocht dit samen met ds. Boonstra doen. Wel werd een limiet voor de kosten meegegeven.

Financiën

De financiën werden evenals de bouw snel en zakelijk geregeld. In september 1887 kwam er al een intekenlijst voor allen die lid waren van de dolerende kerk of "belangstelden in de bloei van die kerk." De intekenlijst ging vergezeld van de volgende tekst: "Zooals u allen bekend is heeft de Heere God ons door Zijn barmhartigheid genadiglijk verlost van de zondige banden, die onze kerk 70 jaar omkneld hielden. Omdat de bediening van het Woord in onze kerken onmogelijk was, moesten de doleerenden wel een eigen kerk bouwen." De intekening zou geheim blijven. In juli 1888 werd er een commissie voor geldwerving ingesteld. Op 12 oktober 1888, dus na de ingebruikname, werden de financiën definitief geregeld. Cnopius financierde een hypotheek van f. 20.000 en kerkenraadslid De Vries een hypotheek van f. 5000. Verder werden er renteloze - en rentende aandelen in de gemeente geplaatst. Dit leverde geen problemen op. De kerkenraadsleden stonden borg.

In september werden bij de bouw de puntjes op de i gezet, zoals het drukken van bordjes met de mededeling dat **kinderen beneden de 14 jaar zonder geleide geen toegang hadden op de gaanderijen**. Er werden extra kerkzakjes aangeschaft om efficiënter te kunnen collecteren.

Twee problemen bij de bouw waren van principiële aard en werden in de kerkenraad besproken: het al dan niet verhuren van zitplaatsen en het installeren van een bliksemafleider.

Verhuren zitplaatsen

Het verhuren van zitplaatsen (ook in de hervormde kerk een voortdurende bron van onenigheid. De kerkvoogdij wilde of kon de inkomsten niet missen. Er werden aparte armendiensten gehouden). De Kerkelijke Kas had voorgesteld de zitplaatsen te verhuren. Broeder Henderink maakte hiertegen bezwaar. Vol-

Vervolgens werden de bestuursleden van de Kerkelijke Kas, de architect, de aannemer, de opzichters en de werklieden toegesproken en bedankt en hij sprak de wens uit “dat de Nederduitsche Gereformeerde Kerk alhier nog bloeie als een lelie onder de doornen” (de dolerenden hadden het kerkzegel met deze woorden van de hervormde kerk behouden).

’s Avonds kregen de 50 werklieden brood en spek. Ds. Boonstra sprak hen als volgt toe: “Opdat zij in hun gezin zouden weten dat de Nederduitsche Gereformeerde Gemeente een arbeider een kleine versnapering gunt”. Een eerste steenlegging of het planten van een vlag of meiboom werd volgens Boonstra vaak door drank bedorven. Hij sprak de hoop uit dat later door de werklieden gezegd kon worden: “Wij hebben getimmerd aan een huis waarin de Name des Heeren wordt aangeroepen”. Hij vervolgde: “Het werk met handen is ook waardevol, een goddelijk beroep als elk ander beroep. Ook Jozef was timmerman”. Hierna ging Boonstra in op de grote sociale onrust in delen van Nederland. Het was de tijd van de grote veenstakingen en stakingen in de textiel, de tijd van de propagandatochten van Domela Nieuwenhuis! “Maar dan is er nog iets. Als een werkman zijn werk mag zien bij het licht van Gods Woord, dan krijgen wij niet zoo gauw werkstaking, als in onze dagen bijvoorbeeld in Almelo en Drenthe. De werkgever moet als middel in ’s Heeren hand, als werktuig Gods de anderen werk en brood verschaffen. De arbeider is het noodig zijn werk als dienende den Heere te zien en te erkennen dat de Heere voor dezen dit, voor genen een ander werk heeft besteld. Dat leert de billijkheden betrachten wederkeerig en maakt dat wij geene werkstakingen zoo maar eens krijgen.”

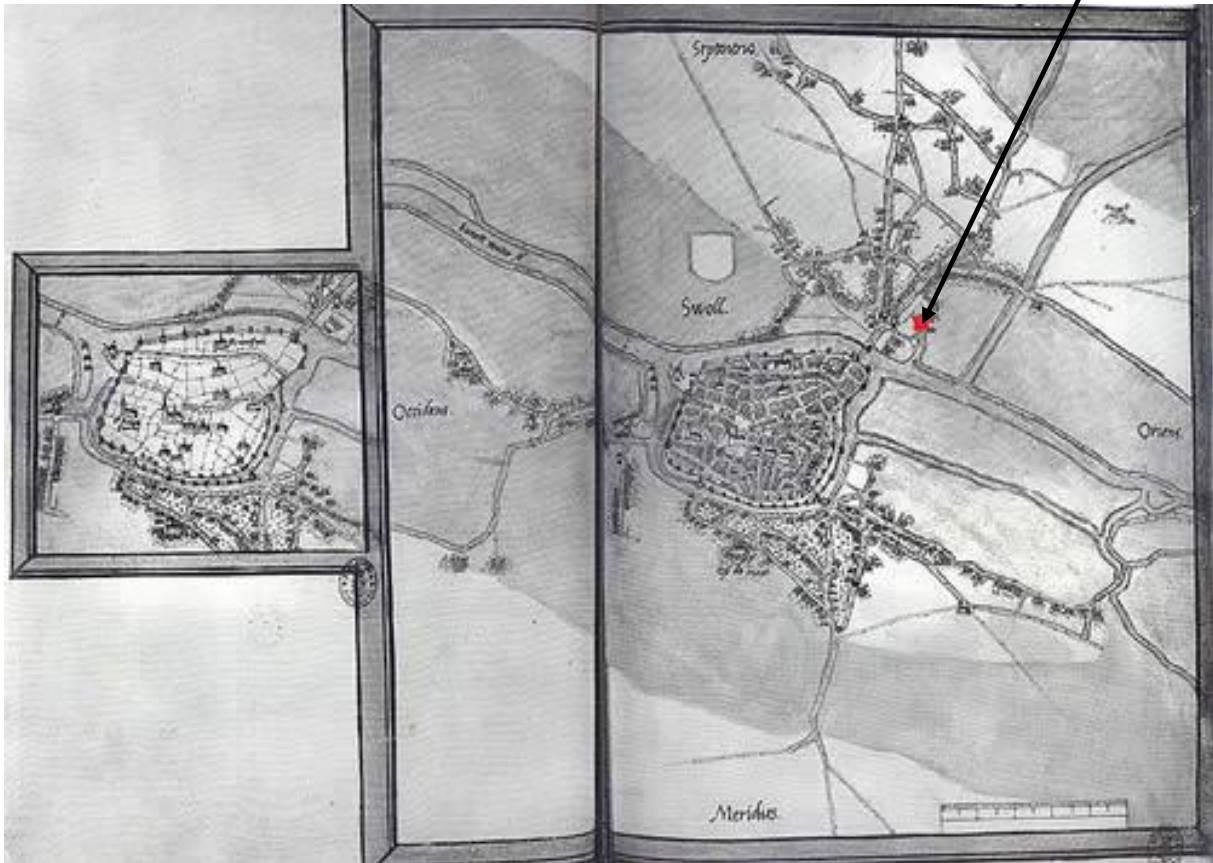
Wellicht komen de opvattingen van ds. Boonstra inzake de sociale kwestie gedateerd op ons over, maar dan moet wel bedacht worden dat het in die tijd al heel wat was als de kerk oog had voor de sociale kwestie en niet bleef hangen in liefdadigheid. In de hervormde notulenboeken van deze tijd zal men het sociale probleem niet aantreffen en ook de paus gaf pas in 1891 zijn visie op het sociale vraagstuk.

Slotwoord van ds. Boonstra

“Gelijk straks op den eersten steen steen op steen gelegd wordt, wel zaâmgevoegd, zoo bouwe de Heere Zijn kerk in Zwolle. Hij make vele levende steenen en voege ze zaâm door het Cement der Liefde. En valt eens, gelijk straks voor dit gebouw dat komt, alle schutting, alle staketsel weg en wordt de Tempel Gods, de geestelijke tempel die naar Gods gemaakt bestek verrijst, aanschouwd in heerlijkheid, blijke het dan dat velen van ons, die thans hier zijn, gelegd waren op het eenige fundament.”

De bouw van de Oosterkerk

Eerst had de dolerende gemeente gekerkt in Odeon. In juli 1887 werd de grond van de voormalige leerlooierij van Wolff onderhands door een lid van de kerkenraad aangekocht, die deze grond vervolgens overdeed aan de pas opgerichte vereniging de “Kerkelijke Kas”.

Op deze grond werd eerst een hulpkerk neergezet. In navolging van de dolerende gemeente te Amsterdam was de vereniging de Kerkelijke Kas opgericht. De vereniging moest alle financiële zaken van de nieuwe gemeente regelen behalve de armenzorg (taak van de diaconie). In principe was iedereen lid die was aangesloten bij de gereformeerde kerk. De leden kozen een bestuur. Voorzitter werd de heer L.C. Cnopus (1831-1904), een vermogend man, die in Ittersum op de buitenplaats “De Berkenhof” woonde. Boze tongen beweerden dat Cnopus (zie blz. 29) deze taak op zich nam om wraak te nemen op de Zwolse elite, die hem maar een nieuwkomer vond. In de hervormde kerkvoogdij was deze elite ruim vertegenwoordigd.

Herhaaldelijk werd juridisch advies gevraagd aan de jhr. De Savornin Lohman, hoogleraar aan de V.U. en in deze tijd nog medestander van Kuyper. De Kerkelijke Kas leek nog sterk op de hervormde kerkvoogdij. Het was moeilijk in het begin om een eigen weg te vinden. Wel was de Kerkelijke Kas veel

democratischer dan de hervormde kerkvoogdij. Er zaten twee kerkenraadsleden in het bestuur, naast zeven andere leden. De Kerkelijke Kas had een grote mate van zelfstandigheid. De bouw van de Oosterkerk was het werk van de Kerkelijke Kas, slechts bij principiële punten kwam de kerkenraad in actie. Voor de dolerenden was een kerkgebouw een middel. Het moest functioneel zijn: veel zitplaatsen en de preekstoel centraal, een orgel was wenselijk, maar had in deze beginjaren geen topprioriteit.

Er werd geen moeite gedaan om voor de kerk een naam met een diepere betekenis te vinden, een geografische aanduiding volstond: de Oosterkerk.

Noch in de notulen van de Kerkelijke Kas, noch in die van de kerkenraad zijn sporen van een discussie over de naam te vinden.

Al voor de hulpkerk had de Kerkelijke Kas een aantal zaken geregeld: een koster werd aangesteld, evenals een stovenzetster en schoonmaakster.

De Kerkelijke Kas schafte de stoven aan en de stovenzetster moest van de 3 cent huur voor iedere stoof een halve cent terugbetalen aan de Kerkelijke Kas.

In oktober 1887 werd contact gezocht met architect J.W. Meyer te Amsterdam, die de bouw van een doleantiekerk te Delft begeleidde. Deze verklaarde zich bereid de architectuur van de nieuwe kerk op zich te nemen tegen te maken onkosten, zonder eigen verdienste. Op 4 november 1887 bezocht Meyer Zwolle. Hij was per trein gekomen en werd opgewacht door enkele leden van de Kerkelijke Kas die de afspraak hadden gemaakt: "Wil zoo goed zijn bij aankomst alhier als herkenningsteken een zakdoek in de hand te houden".

Op 17 november schreef de secretaris van de Kerkelijke Kas: "Mij is opgedragen U te verzoeken de inrichting zoo goedkoop mogelijk te maken met het oog op de draagkracht der gemeente". Allerlei suggesties voor besparingen werden gedaan: trappen naar de preekstoel recht in plaats van krom, breedte tussen de banken verkleinen naar 75 cm om zo een extra rij te kunnen plaatsen, het bouwen van een dwarsgaanderij voor nog meer zitplaatsen en voor een toekomstig orgel. In december werden de tekeningen van de te bouwen kerk en pastorie goed gekeurd en in februari 1888 werd begonnen met het grondwerk.

Op 1 maart begon de aanbestedingsprocedure, op voorstel van diaken Kamp-huis in twee gedeelten:

- 1) metselwerk kerk en pastorie
- 2) meubilair kerk en timmerwerk pastorie.

De hulpkerk werd tot kosterwoning omgebouwd. De aanbesteding gebeurde onderhands, alleen leden van de eigen gemeente konden inschrijven. Kamphuis was met f. 27.511,- de laagste inschrijver voor het metselwerk van de kerk en

de pastorie. Dit was echter f. 500,- boven de begroting. Kamphuis weigerde te zakken. Het was al laat in de avond geworden en Cnopius was al naar “De Berkenhof” vertrokken. De achtergebleven bestuursleden steunden Kamphuis en be-sloten een delegatie naar “De Berkenhof” te sturen. Cnopius ging door de knieën en Kamphuis kreeg de opdracht. De verdere aanbestedingen werden probleemloos afgehandeld.

De eerste steenlegging

De eerste steenlegging vond plaats op 21 april 1888. Ds. Boonstra hield ter gelegenheid van de eerste steenlegging enkele toespraken. Deze toespraken zijn in gedrukte vorm verschenen (diaken Tulp had een drukkerij) en hieruit wil ik enkele kenmerkende passages citeren, soms vergezeld van een paar opmerkingen van mijn kant.

Ds. Boonstra begon met de opmerking dat de ware gemeente “het rechte kerkgebouw” maakt. Die gemeente was uiteraard zijn

gemeente. Hij ging verder met te verwijzen naar de 16de eeuw, de eeuw waarin God genade schonk en waarin gekozen werd voor Christus en Zijn Woord. “Het menselijk juk van de Roomsche kerk werd toen afgeschud.” Nu in de 19de eeuw moest volgens hem hetzelfde gebeuren. Het beginsel van Napoleon (tijdens de Franse tijd ingevoerd) dat de staat boven de kerk stond, leidde tot het Reglement van 1816, dat de door de dolerenden gehate macht van de synode over plaatselijke gemeenten inhield. Verder was in de 19de eeuw de calvinistische leer niet gehandhaafd.

Ds. Boonstra stelde verder vast dat hier het eerste bedehuis in Zwolle werd gebouwd door gereformeerden, “die het in het kerkelijk standpunt eens zijn”. De drie hervormde kerken waren nu voor de gereformeerden gesloten en dat zou volgens hem ook vooreerst wel zo blijven. Ds. Boonstra nam dus ook afstand van de christelijk gereformeerden, want hun kerkgebouw (de Plantagekerk) was volgens hem “niet gesticht uit gaven van hen allen, die op hetzelfde standpunt stonden”.